

Trg riječke rezolucije: urbanizam

Ban, Morena

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:544182>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-21**



Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)



Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet u Rijeci

Odsjek za povijest umjetnosti

Studentica: Morena Ban

Mentorica: prof. dr. sc. Julija Lozzi-Barković

Akadska godina: 2015./2016.

TRG RIJEČKE REZOLUCIJE:
Urbanistička slika

Završni rad

U Rijeci, rujan 2016. godine

SADRŽAJ

SAŽETAK	3
1. UVOD	4
2. ANTIČKI POČECI	5
3. JUGOZAPADNA TOČKA GRADA.....	6
4. IZVORI PITKE VODE: ZDENCI	10
5. SREDNJI VIJEK.....	12
5.1. OBITELJI DEVIN I WALSEE: IZGRADNJA AUGUSTINSKOG SAMOSTANA i CRKVE	12
5.2. IVAN KLOBUČARIĆ	13
5.3. JEDINSTVENA GOTIČKA BAŠTINA	14
5.4. POTRES I BAROKNA OBNOVA CRKVE SVETOG JERONIMA	16
6. TRG RIJEČKE REZOLUCIJE	18
6.1. RIJEČKA REZOLUCIJA	18
6.2. GIOVANNI DE CIOTTA.....	18
6.3. PALAČA MUNICIPIJA.....	19
7. JUŽNI POTEZ TRGA: ZGRADA RADIO RIJEKE.....	23
8. STENDARDAC	26
9. SUVREMENI POTHVATI.....	29
9.1. MEĐURATNI PLANOVI OBNOVE	29
9.1.1. GRADSKA VIJEĆNICA – PALAZZO DI CITTÁ.....	29
9.1.2. CASA DEL FASCIO (ZGRADA RADIO RIJEKE).....	30
9.2. IGOR EMILI.....	30
9.2.1. PLANOVI OBNOVE STAROGA GRADA	31
9.2.2. ZGRADA KRAŠA	32
9.2.3. SKUPŠTINA OĆINE RIJEKA	33
9.2.4. STUP ZA RIJEČKU ZASTAVU	33
10. DETALJAN PLAN OBNOVE STAROGA GRADA (2008.).....	35
11. ZAKLJUČAK.....	36
12. POPIS LITERATURE.....	37
13. POPIS PRILOGA.....	39

SAŽETAK

Trg riječke rezolucije smješten je u centru grada Rijeke. Gotovo na samom križištu centralnih gradskih prometnica – glavne šetnice (Korza) i one koja od Guvernerove palače vodi ka moru. Trg se smjestio na jugozapadnom uglu Staroga grada, gdje ga od novog dijela grada i Korza na južnom potezu, dijeli niz od nekoliko zgrada: prodavanonica Kraš, zgrada Radio Rijeke, te nekoliko stambenih zgrada. Za njegov pravokutni oblik zaslužno je uglato historicističko pročelje Palače Municipija na koje se na istočnom dijelu pročelja nadovezuje barokizirana crkva svetog Jeronima zajedno sa dominikanskim samostanom. Između zgrade Radio Rijeke i trga proteže se Ulica Marina Držića koja povezuje stari dio grada sa istočne strane i noviji dio, građen od 19. stoljeća. Sama zgrada Radio Rijeke sa strane Korza pruža reprezentativan pogled, odnosno prolaz prema trgu. U središnjem dijelu lijeve strane trga stoji "stendardac", stup za gradsku zastavu, jedan od najstarijih sačuvanih djelova baštine grada oko kojeg su smještene okolne građevine. Crkva svetog Jeronima i danas služi svojoj prvotnoj namjeni (uz iznimku dominikanskog samostana koji je nekad bio namijenjen augustinskom redu), a ostale su građevine promijenile više puta svoje sadržaje ili izgled: palača Municipija više ne služi gradskoj vlasti, već se u njoj nalazi sjedište Burze, restoran Municipij, te televizijska kuća Kanal Ri. Zgrada Radio Rijeke također je u više navrata tokom povijesti mijenjala svoju namjenu, a danas služi Radio Rijeci, gradskoj čitaonici i Malom salonu, ogranku Muzeja moderne i suvremene umjetnosti. Stendardac koji i danas nosi zastavu Grada Rijeke je ostao, pak, simbol i podsjetnik na starija razdoblja riječke prošlosti, ali i svjedok nebrige prema kulturnoj baštini iz toga doba koje je ostalo vrlo malo sačuvano.

Ključne riječi: Trg riječke rezolucije, palača Municipija, zgrada Radio Rijeke, stendardac, historicizam, crkva Svetog Jeronima, dominikanski samostan, Narodna čitaonica

1. UVOD

Cilj je ovoga rada predstaviti Trg riječke rezolucije: njegove sastavne arhitektonske, odnosno plastičke djelove, ali i trg kao cjelinu. Uz opis povijesnog konteksta, odnosno zaslužnih ličnosti i opis povijesno umjetničkih karakteristika trga, ali i urbanističkog konteksta, cilj je prikazati kako se izgled trga mijenjao kroz povijesna razdoblja, koji su čimbenici utjecali na današnji izgled, te kako on funkcionira u urbanističkom smislu.

Sam grad Rijeka razvio se na povoljnom položaju: na ušću Rječine na najsjevernijem dijelu Kvarnera "gdje se Jadransko more najdublje uvuklo u europsko kopno" Tako je je Rijeka bila centar koji je "podjednakom" udaljenošću gravitirao talijanskom tlu, srednjoeuropskom prostoru, ali i istočnijim dijelovima hrvatskih prostora, te južnijih jadranskih. Stoga se Rijeka razvijala kao poželjna destinacija već od antičkih vremena. Bez obzira na tu činjenicu, odnosno na činjenicu da arhitektonsku baštinu Rijeke sačinjavaju zdanja iz gotovo svih stilskih razdoblja, Rijeka je ipak u velikoj mjeri "grad 19. stoljeća". Razlog tome leži, između ostalog (slabe brige za baštinu, te razarajućih faktora kroz povijest), u činjenici da se, po uzoru na europski proces modernizacije, i nekolicina riječkih trgovaca, poduzetnika i političara otvaraju ka inozemstvu. Sve većim fluidnim kapitalom, a shodno tome i ambicioznijom ekonomskom politikom, već sredinom 18. stoljeća Rijeka je bila jedan od najmoćnijih industrijskih gradova na hrvatskim prostorima, sa uspješnom lukom, brodogradilištima i trgovinom. Tako je rasla potreba za obnovom i gradnjom cesta, a konačno i za javnim građevinama. "Grad kreće u prostornu ekspanziju. Od početka 18. stoljeća pa sve do sredine 20. stoljeća će dominirati proces koji se uvjetno može opisati kao integracija prostora po dužini."¹ Tako nastaje osnovna forma današnjeg izgleda Trga riječke rezolucije.

¹ DANILO KLEN, *Povijest Rijeke*, Rijeka, 1988., 19. - 20.

2. ANTIČKI POČECI

Pojava antičkih rimskih karakteristika na određenom području podrazumijeva promjenu lokacije centra autohtonog stanovništva na obližnji teritorij. U slučaju Rijeke taj se centar s trsatskog brda premjestio u dolinu Rječine. To potvrđuje i zapis Plinija Starijeg. Temeljem epigrafskih izvora sve liburnske autohtone teritorijalne općine postale su rimskim municipijima, iako se ne može utvrditi točno vrijeme kada je to postao tarsatički *civitas*. Smatra se da je to bilo moguće ili u 1. stoljeću ili već za cara Augusta, što je vjerojatnija mogućnost. Iako Tarsatika nije bila planiran prostor, nedvojbeno je postojala nekakva prostorna organizacija pod utjecajem rimskih načela gradnje. Među istraženim ostacima antičkoga svijeta nalazi se lokalitet na kojem je današnji Trg riječke rezolucije, a na čijem su mjestu pronađeni grobni nalazi i to ispred same crkve svetog Jeronima. Na južnom i zapadnom potezu, nedaleko današnjeg trga, nalazio se rimski *limes*, odnosno obrambeni bedem. Prilikom istraživanja iz 1914. godine otkriveno je da su kod današnjeg Korza postojala dva paralelna zida s razmakom od 7 metara između kojih se nalazio nasip. Bili su dugački oko dvadeset metara, a debeli gotovo dva metra. Pronađeni novac na tom lokalitetu i uporabni predmeti potvrdili su postojanje naselja već u 1. stoljeću, no završno sa 5. stoljećem²

² DANILO KLEN (bilj. 1), 61., 68.

3. JUGOZAPADNA TOČKA GRADA

Višestruka iskapanja koja se nakon prve polovice polovice 19. stoljeća odvijaju periodično, pokazala su točne temelje rimskoga zida na koji se "nadovezao" srednjovjekovni obrambeni sustav. Zidovi koji opasavaju mjesto koje se danas naziva "Stari grad", u svoj su jugozapadni ugao smjestili spomenuto antičko groblje i razmjerno velik bunar koji je crpio vodu iz Rječine. Taj se bunar nalazio na istočnoj strani današnje crkve, a lokalitet je nosio primjereno ime "Na bunaru".

Na jugozapadnom uglu grada, ujedno i "najosjetljivijoj" točki, odnosno najvažnijoj obrambenoj, nalazila se kasnoantička kula (pronađeni su njezini ostaci) pokraj koje je kasnije izgrađena Velika utvrda. Naime, upravo je taj jugozapadni punkt grada bio najizloženiji posjetiocima, budući da su do njega vodile izravne prometnice sa zapada. Veliku utvrdu je u literaturi moguće pronaći i kao *fortezza maggiore*, a nalazila se pokraj današnje zgrade Kraša.³

Literatura daje različite nazive toj novoizgrađenoj utvrdi, a najprepoznatljiviji je bio onaj koji objašnjava i njezin smještaj: kula svetog Jeronima. Istim se nazivom obilježavala obližnja crkva, samostan, trg, te ulica koja ga je povezivala s "glavnom gradskom placom". Autorica Vanda Ekl definira kako se kula u svojem prvotnom obliku nalazila u sastavu gradskih zidina (misli se na spomenutu kasnoantičku kulu), a naknadnom gradnjom, kada ona ujedno dobiva i veći oblik, premješta se van zidina (*fortezza maggiore*).⁴

Kada Rijeka pod habsburškom vlašću u 15. stoljeću postaje prijetnja *Serenissimi*, opasnost se od napada pojačava. Naime, kako se povećava upotreba vatrenog, a pogotovo topovskog oružja, povećava se i potreba za drugačijom fortifikacijom, odnosno stari obrambeni sustav postaje nedostatan. Mletački je napad 1509. godine konačno uništio 540 metara zidina, a tako vjerojatno i antičku kulu. Između 1579. i 1593. godine ona je napokon zamijenjena Velikom utvrdom, dok su zidine svoju prvu potpunu obnovu dočekale tek 1607. godine. Velika utvrda bila je direktna zaštita istoimene crkve, što je ujedno značilo i da ukoliko padne kula, crkva i samostan ostaju prvi izloženi neprijatelju. Upravo to se i dogodilo prilikom mletačkog napada.

Kula je bila građena prema francuskim obrambenim uzorima, a izgled je moguće rekonstruirati nakon 1579. Iz te godine postoji njezin prvi nacrt na prikazu grada. On se čuva u Ratnom arhivu u Beču. Taj nacrt pokazuje dva paralelna zida koja vode od ugaone kule prema moru. Nešto precizniji izgled moguće je vidjeti na nacrtu grada iz 1614. godine

³ RADMILA MATEJČIĆ, *Kako čitati grad: Rijeka jučer, danas*, Rijeka, 2007., 28., 138.

⁴ VANDA EKL, *Živa baština: studije i eseji*, Rijeka, 1994., 155.

pohranjenom u venecijanskom Državnom arhivu. Prema njemu je bastion vodio do mora (spomenuti paralelni zidovi), a na njegovu se platformu moglo doći iz kule. Ispod se nalazio prolaz prema Gradskom tornju, a bio je opremljen sa šest topova. Dodatna zaštita bila je i voda ispod bastiona u rovu, te dobra pozicija koja je omogućavala izvrsnu preglednost terena. Kula je bila obilježena habsburškim dvoglavim orlom koji je danas postavljen u arheološkom parku Pomorskog i povijesnog muzeja, kao i četiri spomenuta topa, dok se dva nalaze na Trsatskoj gradini.⁵

Kula se u zapisniku spominje krajem 16. stoljeća kada je bilo određeno da se na nju postavi straža zbog sigurnosnih razloga. U to je vrijeme (1594.) nazivana i "*novum fortalitium*", što dokazuje njezinu nedavnu gradnju, odnosno da je građena prije spomenute godine. Godine 1606. na kuli je bio zaposlen i čuvar plaćenik, dok je zbog opasnosti unajmljena i posebna straža 1661. godine. Iako je prilikom svoje prve izgradnje u 16. stoljeću kula imala jednostavan kvadratni oblik, prikazi iz 17. stoljeća govore o njezinom značajnom proširenju. Tada je nadograđen bastion trapezoidnog oblika. Na kuli su zapisane dvije godine: 1671. i 1695., a autorica Vanda Ekl smatra kako se odnose na naknadne popravke na građevini. U zapisima se navodi kako su građani bili zaslužni za održavanje kule, te kako je ona imala strateških nedostataka budući da nije bila najviše zdanje u gradu.

Kuća Nikole Marottija, komesara vojnih transporta bila je jedna od prvih građevina izgrađenih izvan zidina grada. Njemu je 1742. godine dopušteno iznimno da podigne kuću. Naime, opasnost je bila u tome da neprijatelj ne bi za vrijeme napada iskoristio u svoju korist građevine koje bi se nalazile izvan zidina.

Iz 1671. godine sačuvan je jedan nacrt G. Genove, riječkog kirurga koji prikazuje preciznu sliku iz koje se doznaje kako je stambena arhitektura bila izravno povezana s bastionom, a direktno pored kule nalazila se kuća župnika Monaldija. Kula je uklonjena 1806. godine, zajedno s još jednim gradskim vratima koja su dodana naknadno pored kule (na zapadnom potezu zidina), sredinom 18. stoljeća. Spomenuta vrata služila su lakšoj komunikaciji samostana s Monaldijevom kućom. Odluka da se sruši bastion donesena je 1775. godine⁶, čim je car odobrio rušenje kompletnih zidina kako bi se grad mogao modernizirati, odnosno ekspanzirati. Na istom mjestu koje je do sada imalo funkciju barijere (Velika utvrda), od 1776. godine je smješten poštanski ured i tako je grad otvoren boljem povezivanju s ostalim gradovima. To je bila privatna kuća Luigija de Henryja, sagrađena šest godina ranije. Ta je zgrada također porušena prije rata, a na njezinom je mjestu izgrađena

⁵ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 3), 138.

⁶ VANDA EKL (bilj. 4), 155. – 157.

nova u kojoj je današnji Kraš.

Ta je srednjovjekovna obrana grada postojala u istoj formi, dakle sve do 1780., kada su zidine srušene. Razlog što nije bilo potrebe za promjenama obrambenih gabarita leži upravo u mirnoj naravi trgovačko-pomorskog grada. A razlog za rušenje zidina bila je upravo modernizacija grada, no i nove urbanističke potrebe koje su se povećavale kako je rastao broj stanovnika. Naime, Rijeka je proglašena za slobodnu luku 1719. godine. Upravo prvi je srušen onaj dio zidina koji je "priječio" put ka moru, dakle onaj uz današnji Korzo. Iz nacрта Rijeke s početka 18. stoljeća koji je izradio Antun Matija Weiss označen je točan tok zidina o kojima je riječ.

Iako je kula porušena još 1806. godine, njezin je barbakan ostao u funkciji vrta sve do sredine 19. stoljeća. Tada se na njegovom mjestu gradi zgrada Domoljubnog udruženja (*Società patriottica*). Upravo u toj zgradi osniva se Hrvatska čitaonica, a nešto kasnije u njoj će se zbiti i jedan od važnijih događaja u povijesti Rijeke, prema kojem je trg o kojem je riječ i dobio ime: Trg riječke rezolucije.⁷

Druga polovica XVIII stoljeća jedno je od značajnijih razdoblja kada se slika grada bitno mijenja. Iako se o planovima za preuređenje raspravljalo već od prve polovice stoljeća, prirodna katastrofa iz 1750. ubrzala je proces. Službeni plan "Civitas nova", odobren i od carice, donesen je 1756. godine. Iako informacija nije pouzdana, uvriježeno je mišljenje kako je nacrt osmislio inženjer Anton Gnamb.⁸ U Ratnom arhivu u Beču čuva se vojni plan, potpisan sa 1757. godinom, na kojem je vidljiv nacrt osam novih lokaliteta sa utvrdama na mjestu obale. Pretpostavlja se kako je upravo ovaj plan barem djelomično bio zaslužan za obnovu grada. Prema tom planu, između trga i mora pojavile su se i nove građevine, odnosno "Novi grad". Snimka postojećeg stanja grada iz 1766. godine kapetana Von Penka prikazuje namjere da se naglašenije gradi u potezu obale od Rječine do Žabice. Iako plan ne utječe na sam izgled trga, mijenja kontekst u kojem se trg nalazi. Naime, do sada je grad "bio zbijen u zidne, ispred zidina i kula prostirala se pjeskovita obala, a već nakon dva – tri desetljeća Rijeka je imala novu panoramu". Novi je prostor pružio gradu urbani pečat kakav mediteranski gradovi gotovo nisu poznavali. Važna je i činjenica da u ostalim gradovima u

⁷ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 3), 41. – 42., 139. – 140.

⁸ Anton Gnamb, geometar i graditelj, smatra se prvom zaslužnom ličnošću za arhitektonsku modernizaciju Rijeke, kao i urbanističkih projekata krajem 18. stoljeća. U Rijeku iz Trsta dolazi 1773. godine, a s Andrijom Ljudevitom Adamićem surađivao je između 1791. i 1799. godine. Isprva je bio građevni inspektor Namjesništva, a potom i glavni inženjer Gubernija. Projektirao je i staru Guvernerovu palaču (1780. - 1896.), kao i sve veće građevinske radove. Izradio je regulacijsku osnovu za trgove na Rječini, izgrađene nove ulice, uređena linija obale i izgrađena glavna gradska ulica, Korzo. ERVIN DUBROVIĆ, Izgradnja Rijeke, Adamićevo kazalište i inženjerske ambicije: Anton Gnamb, urbanist i graditelj, u: *Adamićevo doba 1780. - 1830.*, Rijeka, 2005., 91. - 109.

Hrvatskoj pitanje planirane urbane gradnje dolazi na red gotovo cijelo stoljeće kasnije.

Nešto kasnije, kada kulturni i ekonomski razvoj grada biva evidentan, slika grada se dodatno mijenja. Ugarske tendencije ka Rijeci postaju vidljive i u graditeljskoj baštini, sačuvanoj do danas. Za dugogodišnjeg gradonačelničkog mandata Giovannija de Ciotte, u Rijeci je postignuto mnogo. Grad je ambiciozno težio ekspanziji prema srednjoj Europi, a prvi je korak u građevinskom smislu ka tome bio raspisivanje natječaja za regulacijski plan 1873. Iako on nije proveden, vrijedio je stari Građevinski pravilnik iz 1859. godine., prema kojem su se izrađivali planovi prema pojedinim potrebama. Novi urbanistički plan izgrađuje građevinski ured tek 1898. godine. Carske vlasti nisu ga prihvatile, ipak, sve do 1909. godine, a godinu ranije donesen je konačno i novi građevinski pravilnik. Ipak, Generalni regulacioni plan iz 1917. godine daje do znanja kako su planovi izgradnje pretpostavljali zatvorene blokove višekatnica.⁹

⁹ DANILO KLEN (bilj. 1), 192., 278.

4. IZVORI PITKE VODE: ZDENCI

Jedan od glavnih razloga zašto je uopće život u Rijeci potekao već od antike (ili ranije) jest obilje pitke vode. Osim glavnog izvora, Rječine, gotovo svaki dio tla Staroga grada pružao je pitku vodu, a posebno onaj stjenovitiji dio. Ta je voda tekla u potocima, uglavnom izvirući kao podzemna voda, što ju je činilo prirodno filtriranom od nečistoća. Bilo je nekoliko glavnih potoka: Lešnjak (od Gornjih gradskih vratiju do Mrtvoga kanala), Andrejšćica (od Dolca do mora u smjeru Jadranskog trga) i Žudinka (od hotela Bonavia do Kazališnog trga).

Kako je grad napredovao, tako je napredovala i potreba da se riješi pitanje boljeg sistema vodoopskrbe. Tako su se gradile fontane i perila. Do kraja 18. stoljeća to su bili uglavnom privatni zdenci, obzidani kamenom, kojima se moglo služiti nekoliko kućanstava. Zdenci na potezu od Zborne crkve pa do Trga riječke rezolucije uglavnom nisu imali kvalitetnu vodu, a glavni je izvor pitke vode bio upravo onaj koji se nalazio iza crkve svetog Jeronima, odnosno "Na bunaru" ili *Pozzo*.

Dolaskom Giovannija de Ciotte na vlast u gradu se ukazala potreba da dodatno osuvremeni vodoopskrbu, s ciljem poboljšanja higijenskih uvjeta. Šef Građevinskog ureda, Giuseppe Leard predložio je da se voda dovodi cijevima iz izvora na svim onim mjestima gdje su bunari kopani preplitko i time pružaju nečistu, odnosno zagađenu vodu.

Prilikom gradnje zgrade pokraj Radio Rijeke (današnja trgovina Kraš), pronađene su cijevi za vodu i zidovi fontane *Mustacchione*. No sve te fontane koje su bile izgrađene između 1873. i 1875. godine, naknadno su uklonjene zbog "infrastrukturnih razloga" (1910. - 1913.). *Mustacchione* je uklonjen krajem 1913. godine, odnosno prema autorici Vandi Ekl 1910. Fontana je prekrivena svodom, a upotrebljavala se još jedino za pranje gradskih ulica, zbog čega je od reprezentativne fontane ostao još samo poklopac na pločniku. Jedino što je ostalo kao podsjetnik na tu fontanu je njegova glava koja se danas nalazi u parku na Mlaci. Možemo je smatrati i kao podsjetnik na to aktivno razdoblje obnove u duhu velikih estetskih vrijednosti koje su danas gotovo u potpunosti uklonjene.¹⁰

Mustacchione je bio izvor čija je voda regulirana 1873. godine, prema nastojanjima Giuseppea Learda. Fontanu je projektirao Filibert Bazarig¹¹, inače projektant svih fontana u

¹⁰ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 3), 370. – 371., 374.

¹¹ Filibert Bazarig rođen je u Gorici 1843. godine, a umire u Trstu 1896. Arhitekt po struci, studij započinje u Grazu između 1865. i 1867. godine, a potom obrazovanje dovršava u Padovi. Godine 1869. doktorira i fiziku. U Rijeci obnavlja kupolu sa završnom etažom na gradskom tornju 1890. godine, zatim pročelje i zvonik Crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije 1873. godine. Godinu poslije radi i nacrt za palaču Mirovinskog fonda, a od 1875. je službeni gradski inženjer-arhitekt riječkoga Tehničkoga ureda. Među njegove gradske doprinose ubraja se i Gradski park na Mlaci, tzv. *Cecilinovo*, "potkova" s V. Celligoiem, te *Ploech* grobnica na Gradskom groblju

tom razdoblju u Rijeci. Sve su njegove fontane nosile obilježja klasicističkog ranorenesansnog stila, a pod utjecajem njegovog, poprilično svježeg, padovanskog obrazovanja. Taj je izvor bio osobito važan za brodove u pristaništu, kao najbliži luci.¹²

na Kozali. Posjedovao je vlastiti atelja, a osnovao je i riječku Filharmoniju. LJUBICA DUJMOVIĆ KOSOVAC (ur.), *Arhitektura historicizma u Rijeci: 1845.-1900.*, Rijeka, 2002., 668.

¹² RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 3), 372., 374.

5. SREDNJI VIJEK

5.1. OBITELJI DEVIN I WALSEE: IZGRADNJA AUGUSTINSKOG SAMOSTANA I CRKVE

Nekoliko je segmenata, s obzirom na europsku političku srednjovjekovnu strukturu, koji su odlučujući u razvoju grada. Prvi, ako ne i najvažniji, je onaj crkveni segment koji se zapravo prepliće s političkim. Tako je nadmoć akvilejske patrijaršije koja je imala prevlast nad jadranskim gradovima kao što je Pula, a posredno time i nad Rijekom, imala najveći utjecaj u srednjem vijeku. Situacija se mijenja tek na prijelazu u 15. stoljeće. Do tada je Rijeka dva stoljeća bila feudalni posjed akvilejskim vazalima Devinskim, koji su izvorno obitavali u istoimenom mjestu blizu Trsta. Između 1336. i 1365. godine Devincima je Rijeka bila oduzeta pa ponovo vraćena. Krajem 14. stoljeća pojavljuju se Habsburzi koji, kao talijanski rivali, također imaju pretenzije na Rijeku. S obzirom da im se Hugon VI Devinski priklanja, ocijenivši kako su jača sila, nakon što ostaje bez nasljednika – svoje posjede, a među njima i Rijeku ostavlja obitelji Walsee.

Obitelj Walsee je u početku 15. stoljeća bila najutjecajnija obitelj među habsburškim zemljama. Oni su za Rijeku bili nova sigurnost i zaštita, ali i šansa da se suprotstavi jakoj snažnoj mletačkoj republici. Izravna vlast habsburgovaca nad rijekom došla je sa Friedrichom II, kojem posljednji član obitelji Walsee ostavlja svoje posjede. Time su Rijeci otvorena vrata europskoga tržišta.¹³

Iako se neki povjesničari ne slažu s tom tvrdnjom, autorica Radmila Matejčić u svojoj knjizi Kako čitati grad navodi kako su na samom kraju 8. stoljeća Franci uništili staru Tarsatiku i tako promijenili tok povijesti grada. Neovisno pod kojim okolnostima, ipak stoji činjenica kako je u nekom trenutku svoga postojanja život stare antike u gradu prekinut. Krajem 13. stoljeća u gradu se "sramežljivo" rađa i trgovina. Tako se počinje jasnije formirati grad koji je smješten unutar zidina tvoreći modificiran pravokutnik s nekoliko istaknutih punktova koji se prilagodio konfiguraciji terena, odnosno zatečenoj prirodi – moru, rijeci i obroncima.

Prvobitna se jezgra novoga grada koji su naselili novi stanovnici, počela širiti oko crkve sv. Vida. Blizina obale, ali i pitka, tekuća voda koja je svakom gradu važna, pogodovala je njegovom razvoju. Prostor je već bio okružen zidinama (iako ne u potpunosti sačuvanima), a artikuliran je bio ulicama, trgom i dvama vratima koja su spajale dvije ulice u smjeru sjever-jug i istok-zapad. Crkvena struktura uključivala je sjedište arhidakonata u gradu. On je bio u

¹³ DANILO KLEN (bilj. 1), 87. - 90.

zbornoj crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije. Općinska, odnosno gradska crkva bila je sveti Vid. Crkva svetog Jeronima bila je privatna zavjetna crkva obitelji Devin.

Devinska gospoda, želeći biti što neovisniji o nadređenim biskupima, potražili su oslonac za samostalnost u augustincima, čiji je red reorganiziran u 12., odnosno 13. stoljeću. Krajem istog stoljeća, a posredstvom veza s germanskim plemstvom, isposlovali su Devinci dolazak tih redovnika podrijetlom iz bavarsko-češke provincije. Radmila Matejčić, nadalje, ističe zanimljivom činjenicu kako je, prema povijesnoj literaturi, Hugon II Devinski osnovao augustinski samostan 1315. godine zajedno sa crkvom, a kako se imena redovnika iz povijesnih izvora mogu isčitati tek pola stoljeća kasnije, nakon kratke frankopanske faze vladanja Rijekom. Ako je gradnja i potrajala u nekoliko navrata, ona je svakako dovršena do 1408. godine, za vladavine kneza Ramberta Walseea, unuka Hugona VI Devinskog, koji je 1399. ostavio sve svoje posjede u naslijeđe Rambertu i Rudolfu Walseeu, svojim zetovima. No, sačuvana je povelja iz 1429. godine koja govori o ponovnoj gradnji i unutarnjoj opremi samostana "braće reda svetog Augustina Eremita u riječkoj zemlji svetoga Vida" za vrijeme Hugona VI Devinskog.

Posljednji je feudalni gospodar Rijeke iz obitelji Walsee je Wolfgang, nakon kojeg ta vlast pripada konačno Habsburgovcima. Fridrich II postaje 1. rujna 1465. vlasnikom i gospodarom Rijeke, što znači da je grad dobio do sada najmoćnijeg vladara, koji će osim plemićkog imena posjedovati i novac za napredniji razvoj grada.¹⁴

Riječki augustinci bili su najbogatiji feudalcima grada. Stoga su upravo oni bili zaslužni za obnovu zidina. Časopis *Sušačka revija* u broju 41 iz godine 2003. navodi kako su 1556. godine unajmili 300 ljudi koji će raditi na obnovi zidina, a obnovljene su već godinu dana kasnije, što je vidljivo na uklesanom natpisu. Zidine su izdržale točno pola stoljeća, kada su se urušile.¹⁵

5.2. IVAN KLOBUČARIĆ

Augustinci u Rijeci, a s njima i Ivan Klobučarić, suprotno od svećenika iz župne crkve, djeluju u smjeru širenja latinskoga jezika i talijanske kulture, što se nameće kao logičan zaključak s obzirom na pripadnost Devinskih podrijetlom. Redovnik dolazi u samostan u Rijeci polovicom 16. stoljeća, a prethodno se obrazovao kao slikar u Rimu. U Rijeci postaje

¹⁴ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 3), 45. - 47.

¹⁵ IGOR ŽIC, Klobučarić i njegovo vrijeme, u: *Sušačka revija*, br. 41, 2003., <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=41&C=20>, posjećeno: 28.07.2015.

priorom, dok paralelno radi i kao kartograf dvorova u Beču i Grazu. Iako njegov slikarski opus nije poznat, poznata je činjenica da su njegove mnogobrojne vedute bile izvedene iz ptičje perspektive i u tehnici akvarela, poput one koja prikazuje Rijeku i Martinšćicu, a nalazi se u bečkom ratnom arhivu.¹⁶

Većina se autora, o ovoj malo poznatoj, a važnoj ličnosti, slaže da je najvjerojatnije rođen u Dubašnici (Krk). Redovnik-slikar je sam sebe oslovljavao građaninom Rijeke, potpisujući se "Giovanni Clobuciarich Fiumano". U Rijeku je došao zato jer drugih augustinskih samostana u bližoj okolini, pa tako ni na Krku, nije bilo. Taj se događaj zbio oko 1575. godine, a prije no što službeno postaje priorom, obnaša dužnost vikara. Godine 1578. ponovno odlazi kratko u Rim, a po povratku osniva dvije bratovštine koje za augustinsku crkvu u Rijeci daju izraditi svoje oltare.¹⁷

Prvu poznatu sliku grada, iz 1578. godine, donosi upravo pripadnik riječkih augustinaca – Ivan Klobučarić i to prema narudžbi nadvojvode Karla. Upravo ta slika grada služi rekonstrukciji srednjovjekovne infrastrukture, budući da se ona gotovo i nije mijenjala zbog navedenih razloga. Južni dio grada, odnosno onaj najbliži luci bio je i najnapučeniji. Sjeverno od samostana znatno se slabije gradilo. Početak 14. stoljeća, odnosno jačanje trgovine bio je idealan uvjet za gradnju crkve svetog Jeronima. Na Klobučarićevom prikazu grada vidljiv je sakralni kompleks koji obuhvaća crkvu svetog Jeronima i samostan koji se nalazi otprilike na istom mjestu, sličnog pročelnog oblika kao i današnja palača Municipija. Kompleks je opasan zidinama, a samostanski prostor obuhvaća gotovo cijeli prostor do današnje Ulice Frana Supila.¹⁸

5.3. JEDINSTVENA GOTIČKA BAŠTINA

Iako se ne nalaze na samome trgu, već na njegovoj vanjskoj strani, u sklopu crkve svetog Jeronima i tadašnjeg augustinskog samostana, kapele svetog Trojstva i Bezgrešnog začeća najvažniji su primjer arhitekture gotičkih likovnih značajki u Rijeci. Iako one ne govore mnogo o lokalnom izričaju ovog stilskog razdoblja, budući da je tada za arhitekturu zaslužan uglavnom "uvoz" talijanskih (venecijanskih) uzora i to posredno preko Istre, kapele su jedini gotički primjer u Rijeci ovih gabarita, što nužno ne znači kako ih nije niti bilo, kao što je to slučaj i s mnogim građevinama diljem Hrvatske, koje su naprosto pregrađene u ruhu

¹⁶ DANILO KLEN (bilj. 1), 126.

¹⁷ IGOR ŽIC, (bilj, 16)

¹⁸ DANILO KLEN (bilj. 1), 78., 80.

nekog kasnijeg vremena ili su uništene. Kapele su se nalazile pokraj kaštela, te su zajedno s crkvenim kompleksom imale obrambeni karakter, čemu svjedoče nekadašnje zidine. U tom kontekstu treba imati na umu kako je tada, zbog bitno drugačije urbanističke slike grada, taj dio bio izloženiji pogledu moru, odnosno u većoj opasnosti od dolaska neprijatelja, prije no što su zidine obnovljene. Baroknoj pregradnji pročelja i broda crkve uspjeli su izmaknuti kontrafori i dva prozora sa vanjske strane, odnosno kapele u unutrašnjoj strani.¹⁹

Upravo su bogate feudalne obitelji, s novčanim mogućnostima, i mogle pospješiti razvoj likovnih umjetnosti u gradu. Tako se od 14. stoljeća nadalje primjećuje "kvalitetan uvoz predmeta i ideja". Stilske karakteristike odaju kako je riječ o produkciji sličnoj onoj u slovenskim centrima, odnosno srednjoeuropskima. Upravo ovaj sklop, koji je narod nazivao "Kloštar", nakon trsatskog kaštela stoljećima je bio najveća građevina Rijeke. Značajno je spomenuti ne samo zasluge vlastelinskih obitelji, već i samih majstora, odnosno klesara koji su izradili crkvenu i samostansku opremu.

Crkva svetog Jeronima smatra se prvim obilježjem gotike na ovim prostora. Jednobrodna crkva sa jednostavnim arhitektonskim elementima bila je primjerena za potrebe redovnika. Svetište koje se nastavlja na brod crkve bilo je zaključeno trostranim završetkom, čiji je vanjski dio istoga oblika vidljiv i sačuvan i danas. Najizraženiji element toga djela, osim dekorativnih prozorskih otvora (jedan je danas ispunjen zidnom masom) jesu čvrsti kontrafori koji su nekada imali konstruktivnu funkciju. Danas su ipak samo podsjetnik na uništenu baštinu. Sami prozori pronađeni su tokom restauracije crkve.

Unutrašnjost svetišta bila je nadsvođena križno-rebrastim svodom, no postojeći svod je kasnija obnova, s obzirom da je izvorni bio srušen kako bi se povećao prostorni volumen. To je učinjeno zbog potrebe smještanja baroknog oltara Antonija Michelazzija iz 1744. godine. Pretpostavlja se kako je tijelo crkve imalo ravan strop, no zbog barokizacije njegovog većeg dijela 1768., ne može se sa sigurnošću znati.²⁰

Za gradnju kapele sv. Trojstva oko 1450. godine zaslužna je njemačka patricijska obitelj Raunacher, čiji su članovi, Martin i Margarita, tamo i pokopani. Nadgrobna se ploča, datirana spomenute godine, danas, međutim nalazi u hodniku klaustara. Njene dekorativne značajke, ali i natpis pisan goticom također pokazuju gotičke odlike, izvedene u crvenom salzburškom mramoru, a rađena je po uzoru na radove Hansa Valkenauera iz Salzburga. Unutrašnjost kapele je također zanimljiva, zbog šest ukrašenih rebara na svodu, te "jedine do

¹⁹ DANILO KLEN (bilj. 1), 102., 193.

²⁰ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 3), 48.

sada identificirane srednjovjekovne freske u Rijeci"²¹. "Takav elegantan raspored svodnih rebara srećemo u ptujskoj gori u crkvi svete Marije, koju je utemeljio Ulrik Walsee na početku 15. stoljeća", a mogući utjecaji vjerojatni su i iz Gorice, odnosno Krasa s obzirom da je Martin Raunacher tamo bio također kapetan.

Konzole, na koje naliježu rebra svoda, dekorirane i obilježene su grbovima vlastelinskih obitelji s Krasa, a visoki prozori dodatno naglašavaju vertikalnu os prostora koji teži ka visini. Ukupan dojam je ipak smiren.²²

Zidni oslik datiran je u početak XVI stoljeća, a prikazuje vegetabilni motiv, jedini sačuvan, od prvotne veće svodne dekoracije. Smatra se kako je podrijetlo ovakvog prikaza povezano sa slovenskim majstorima ili uzorima toga vremena. Godine 1770. kapela je prenamijenjena u sakristiju.

Nešto kasnije, u drugoj polovici stoljeća, lokalni kapetan Gaspar Rauber i njegova žena Katarina podižu kapelu koja 1578. godine biva posvećena kao kapela Bezgrešnog začeca Blažene Djevice Marije. Iako stilski vrlo slične, svođene su nešto drugačijim svođenjem, što pokazuje ova kapela sa križnim svodom vrlo sličnim kartuzijanskoj crkvi u Pleterju, te stropu Marijine kapele u Celju, što ponovno ukazuje na slovenske uzore. Nadgrobna ploča Gasparovog brata, Nikole Rauber iz 1482. godine također se nalazi premještena u klaustarskom hodniku.²³ Ploča s vitezom u oklopu, postavljena uspravno u zid klaustara, visoke je umjetničke kvalitete i očuvana u dobrom stanju. I ova je kapela nekada bila oslikana zidnim slikarijama, a od opreme se tu nalazi barokni mramorni oltar majstora Lazzarinija iz Gorice, koji je datiran u 18. stoljeće.

Klaustar samostana u punom je smislu srednjovjekovni prostor, danas doduše pomalo dotrajavao. On je nekada čuvao 23, također uspravno postavljenih grobnica uglednih plemićkih obitelji. One su 1880. godine uklonjene prilikom postavljanja novog crkvenog poda.²⁴

5.4. POTRES I BAROKNA OBNOVA CRKVE SVETOG JERONIMA

Za riječku je baštinu jedna od kobnijih bila sama sredina 18. stoljeća. Osim poplava Rječine, grad je u noći 28. studenoga doživio snažan potres koji se u različitim intervalovima nastavio do svibnja 1751. godine, a kulminacija se zbila 17. prosinca. Oštećene su gotovo sve

²¹ DANILO KLEN (bilj. 1), 103.

²² RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 3), 48. - 49.

²³ DANILO KLEN (bilj. 1), 103.

²⁴ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 3), 49.

građevine Rijeke, uključujući i crkvu svetog Jeronima, koja je potom obnovljena u baroknom stilu.²⁵

To je vrijeme kada se pojavljuje merkantilizam u ekonomskoj politici Rijeke. Upravo zbog toga, grad je jače nego do sada bio povezan sa većim i utjecajnijim europskim centrima. Tako je i "razmjena arhitektonsko-stilskih iskustava" postala značajnija. Iako kvantitativno gledano, takvih primjera nije bilo mnogo u Starom gradu koji je već odavno urbano definiran. No, ipak, 1768. popravljena je šteta prouzročena potresom: pročelje je tada dobilo novi izgled,²⁶ kompletan brod crkve poprimio je novo ruho, a gabariti su povećani. Domaći arhitekt Ignacije Hencke (1740. - 1798.) prostor svetišta odvaja od broda trijumfalnim lukom na koji se nadovezuju pilastri. Takva ideja nije neobična, s obzirom da je vrlo bliska lokalnoj graditeljskoj praksi manjih sakralnih objekata.²⁷

²⁵ DANILO KLEN (bilj. 1), 142.

²⁶ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 3), 49.

²⁷ DANILO KLEN (bilj. 1), 155.

6. TRG RIJEČKE REZOLUCIJE

6.1. RIJEČKA REZOLUCIJA

Događaj iz riječke povijesti prema kojemu trg dobiva ime zbio se na tom prostoru zahvaljujući slavnoj ličnosti Frana Supila, inače dubrovačkog političara i pristalice dalmatinske Stranke prava. Nakon što dolazi u Rijeku i preuzima ulogu urednika Hrvatske sloge koja izlazi na Sušaku, ubrzo je na istom području pretvara 1. rujna 1900. u Novi list, koji poseban značaj ima u vrijeme kada se naziva Riječki novi list. Glasilo postaje utjecajno na razini cjelokupne Austro-ugarske monarhije, a poseban doprinos je u oživljavanju političkog života grada.

Iako je Supilo želio udružiti prvenstveno sve južnoslavenske narode, trebalo je prethodno otvoriti put tom cilju kojem je prva prepreka bio dvor na Beču. Stoga je Supilo smatrao kako protiv pangermanizma treba ujediniti sve narode (Hrvate, Srbe, Mađare i Talijane) i na taj način maknuti s vlasti nasilnu i samovoljnu vladavinu bana Khuena-Hedervaryja. Pod tim je okolnostima oformljena politika "novog kursa", a u Rijeci je u zgradi Hrvatske čitaonice 1905. godine potpisana i Riječka rezolucija. U svojim ciljevima Supilo i uspjeva, te u konačnici pridonosi rušenju "kuenovštine" pobjedi Hrvatsko-srpske koalicije. Svojom je aktivnošću postao "idejni i mobilizacijski začetnik novih političkih procesa".²⁸

6.2. GIOVANNI DE CIOTTA

Giovanni de Ciotta, prvi građanin Rijeke ili *Il Magnifico podesta* u riječkoj je povijesti ostao poznat kao najznamenitiji gradonačelnik. Unuk je, ne manje slavnoga Andrije Ljudevita Adamića, pa stoga ne čude sposobnosti i svestranost koje je naslijedio od djeda. Rođen je u Rijeci 24. travnja 1824., a umro 6. studenoga 1903. godine u obližnjem Lovranu kao sin Lorenza i Andriane. Otac mu je bio rodом Talijan, a dolazio je iz plemićke obitelji. Preseljenjem u Rijeku počinje se baviti trgovinom što mu donosi veliko bogatstvo i ugled među malobrojnim riječkim patricijskim obiteljima. Tako se oženio kćerkom Andrije Ljudevta Adamića.

Dok njegov brat Eugenije preuzima očev posao, Giovanni završava gimnaziju u Rijeci, a potom upisuje Vojnu inženjersku akademiju u Beču. Sedamnaest će godina provesti obnašajući vojnu službu u austrijskoj vojsci. Ta ga je služba odvela u Veronu i Veneciju, a

²⁸ DANILO KLEN (bilj. 1), 237., 239.

1861. na vlastiti zahtjev biva demobiliziran. Vrativši se u Rijeku i okrećući se politici, već 1863. godine izabran je među članove gradskoga zastupstva. Te godine ženi i Nataliju de Ritter-Zahony, uglednu građanku. Godine 1865. u Hrvatski sabor odlazi kao riječki poslanik. Osobito se zalagao za povezivanje Rijeke i kontinentalne Hrvatske željezničkom prugom. Posebno je istaknut bio kao borac za prava grada, pa ga tako 1869. zapada čast poslanika na Ugarskome saboru u Pešti, a 3. studenoga 1872. jednoglasno je izabran i za gradonačelnika Rijeke. Istovremeno postaje i potpredsjednik Trgovačko-obrtničke komore. Uživao je, kao dobar diplomat i čovjek velikih intelektualnih dosega, veliko povjerenje ugarske političke scene.

Prvi čovjek grada bio je dvadeset i pet godina svoga života. Za svoga mandata pribavio je zasluge za modernizaciju Rijeke (čemu je utro put i njegov djed). Rijeka je u to vrijeme slovila za najveću mađarsku luku, a potaknuo je značajne urbanističke zahvate, osigurao gradnju novog vodovoda, podigao brojne kulturne, komunalne objekte i škole, uredio parkove... U tome je značajnu ulogu imala njegova naobrazba, obiteljsko bogatstvo, ali i utjecajan položaj u društvu. Već na početku gradonačelničkog mandata, Ciotta je zajedno sa Giuseppeom Leardom, također vojnim inženjerom i svojim školskim kolegom proveo reorganizaciju Građevinskoga ureda, te sakupio stručni tim koji će provesti i nadopuniti njegove naume.

Osim brodovlasništva, u njegov imetak ubrajale su se i stambene zgrade koje je posjedovao i iznajmljivao. Bio je "vijećnikom uprave Parobrodarskoga društva *Loyd austro-ungarico*, predsjednik upravnoga odbora Riječke kreditne banke, predsjednik društva za izgradnju radničkih kuća, član savjeta *Banca fiumana*, član uprave *Casino patriottico*, ravnatelj Mađarskog turističkog društva, počasni predsjednik autonomne riječke podružnice Mađarskog turističkog društva, član inicijativnog odbora Nacionalnoga društva za parnu plovidbu, član Društva za poljepšavanje grada." Zbog svojih vrlina i omiljenosti među pukom, te nesebičnih zasluga za grad, dobio je i odlikovanje počasnoga građanina Rijeke 1884. godine. Naposljetku je pokopan na gradskom groblju na Kozali u obiteljskoj grobnici. U čast njegovom imenu, prozvana je i obližnja riječka ulica.²⁹

²⁹ IRVIN LUKEŽIĆ, Riječke glose: opaske o davnim danima, u: *Dvije knjige o riječkoj prošlosti*, Nenad Labus (ur.), Rijeka, 2004., 173. - 178.

6.3. PALAČA MUNICIPIJA

Zgrada u kojoj se nalazi Municipij isprva je pripadala samostanskom kompleksu Augustinaca. On se spominje još od 14. stoljeća, a prestaje postojati 1788. godine. Tada se, nakon što grad kupuje zgradu 1833. godine, u nju seli municipalna uprava.³⁰

Hrvatsko-ugarska nagodba iz 1868. godine donijela je mnoge promjene Rijeci. Grad pada pod Ugarsku nadležnost, a sukladno tome dobiva i novi Statut 1872. godine. Potom su izabrana 56 člana novoga Zastupstva, a gradonačelnikom postaje Giovanni de Ciotta. Njegova desna ruka u graditeljskim poslovima, razvojačeni inženjerski časnik John Leard, pomaže mu organizirati Građevinski ured. On nove arhitekta i tehničare uvodi u posao, a dužnost voditelja ureda predaje Isidoru Vauchnigu, koji uspješno vodi posao. Njegovi pomoćni građevinari bili su Gustav Mahla i Andrea Zottig, te Giovanni Zotti koji je crtao projekte. Naknadno se timu pridružuje i Filibert Bazarig koji 1874. godine dobiva zadatak obnove i dogradnje palače Municipija. Unatoč složenom zadatku, Bazarig je imao pomoć cijele ekipe municipalnih graditelja, a novčana potpora Giovanni Ciotte svakako je bila olakšavajući čimbenik.³¹

Regulacijski plan za ovaj pothvat bio je najvjerojatnije onaj Josefa Bainvillea donesen 1874. godine. Njime je predviđena kompletna obnova Staroga grada koja bi podrazumijevala i izmjene i nove gradnje. Prema planu su trebale biti zadržane samo one građevine koje su izgrađene u posljednje vrijeme (dakle na mjestu zidina, odnosno van njih), tri crkve, Municipij, isusovački kompleks i tri stambene zgrade.³²

Filibert Bazarig bio je i projektant i nadzornik radova. Uz njega su radili Santo Barbieri (štukater), te Carlo Rossi (slikar), priznati domaći obrtnici. Oni su izveli elegantno trodjelno pročelje palače Municipija koje je ujedno poslužilo i formiranju trga. Pročelje je "nadovezano" na postojeću crkvu svetog Jeronima sa današnjim dominikanskim samostanom, a završnu definiciju trgu na južnom potezu dalo je začelje zgrade Radio Rijeke, odvojeno ulicom koja dopušta komunikaciju s lijeve i desne strane trga. Kroz "svijetlo-tamni *passage*" koji prolazi duž središta zgrade Radio Rijeke otvara se perspektiva koja podsjeća na rezidenciju urbinskog vojvode. Tom dojmu pridonose arhitektonski elementi pročelja koji svoje uzore nalaze u klasicističkim oblicima rane renesanse. Jednostavni, ali dojmljivi elementi i njihov raspored najvjerojatnije derivira iz djelokruga Veneta.

Umjesto plasticiteta, naglasak je dan vertikalnoj i horizontalnoj podjeli. Danas su

³⁰ RASTKO SCHWALBA, *Igor Emili*, Rijeka, 1999., 62.

³¹ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 3), 203. - 204.

³² OLGA MAGAŠ, Na Grivici i Gomili: Urbana struktura staroga grada u Rijeci u kontekstu napora za njegovu revitalizaciju: II. dio, u: *Sveti Vid: zbornik*, br. 4, 1999., 87.

plastični istaci naglašeni bijelom bojom, dok je zidna masa žuto obojena, no inicijalno su dekorativni elementi bili naglašeni tamnom bojom, pa se promatrajući zgradu u svom izvornom kontekstu još bolje može shvatiti njezina klasicistička zamisao. "Na tim pročeljima plohe djeluju slobodno, jer on skladno vlada modularnim odnosima, a u tome i leži njegova izvornost eklektičara." S obzirom da je trg namijenjen političkim skupovima, altana na središnjem djelu pročelja ovdje služi ne samo estetskoj ili arhitektonskoj, već i namjenskoj funkciji. Takva se pompozna namjena za političke govore uklapala u Ciottinu viziju grada koji je trebao izrasti u srednjoeuropski grad dostojan velikih centara.

Prije nego što je trg dobio ugladenu funkciju, na tom se mjestu nalazilo najstarije rukometno igralište u gradu, kojim su se služila patricijska djeca još od 1700. godine. Osim igrališta, Bazarigova smiona intervencija uklonila je i najstariji samostan u Rijeci. U drugoj polovici 20. stoljeća u tu će zgradu biti smješten Rektorat riječkoga Sveučilišta sve do 1996., kada biva preseljen na Sušak gdje se nalazi i danas.

Pri izvršavanju svog zadatka arhitekt nije pristupio obnovi zgrade na konzervatorski način, pa stoga danas ne postoji u potpunosti sačuvan nekadašnji samostanski sklop. Prije no što sjedište gradske vlasti dobiva novi smještaj, on se nalazio na Koblerovom trgu, tik pored starih vratiju. Kako taj objekat postaje premalen za nove uvjete, već od 1820. godine postoje pretenzije na lokaciju *ex* augustinskog samostana. Godine 1833. taj naum i uspijeva, pa uz dopuštenje cara gradsko vijeće otkupljuje građevinu za 14 700 fiorina. Prije nego što se zgrada u potpunosti obnovila i prilagodila novom stanaru, izmjene su se dešavale prema potrebi i periodično, pa je tako spomenička baština poprilično oštećena. Upravo zbog tog razloga, Filibert Bazarig se 1874. godine odlučio umjesto konzerviranjem baviti novom izgradnjom.³³

Ipak, autorica Radmila Matejčić upozorava na slabu iskorištenost trga sadržajima. On danas, nažalost, služi kao parkirno mjesto okolnim poslovnim prostorima i tako je njegov izgled narušen, a veličanstven dojam kakav bi trebao postojati na mjestu prepunom povijesno-kulturnog sadržaja sveden je na minimum. Takav dojam moguće je steći tek preko starih fotografija i razglednica.

Osim elegantne vanjštine, palaču Municipija krasila je i elegantna unutrašnjost, a osobito je dojmljivo bila uređena prostorija u kojoj se nalazila vijećnica i gradonačelnikov kabinet. Vijećnica je bila poput galerije umjetnina – na zidovima su se nalazili portreti cara, zaslužnih guvernera (Maylath, Zachy, Szapary) i riječkih uglednika (Andrija Ljudevit Adamić, Iginio Scarpa, Giovanni Ciotta). Ti se portreti danas čuvaju u Pomorskom i

³³ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 3), 203. - 205.

povijesnom muzeju, a naslikali su ih znameniti riječki slikari Franjo Colombo³⁴ i Franjo Pavačić³⁵, te nekoliko mađarskih slikara. Iluzionistički oslikan strop izradio je Giovanni Fumi. Zanimljiva je i činjenica kako je svaki komad namještaja koji se nalazio u gradonačelnikovom kabinetu (a koji se danas nalazi u Zelenom salonu Pomorskog i povijesnog muzeja) bio obilježen riječkim grbom.³⁶

Sedamdesetih godina, konkretnije, došlo je do obnove određenih građevina. Jedna od njih je i palača Municipija. Arhitektura tog razdoblja ugledala se na tri različita uzora kojima je gravitirala. Državna arhitektura bila je sklona ugarskim estetskim oblikovnim načelima, dok je ona gradska naginjala ka zapadu, konkretnije Trstu s kojim je imala i političke veze. I lokalna arhitektura također se okretala istome centru. No ono što je bilo, ipak, zajedničko svim suvremenim arhitektima toga doba jest da su, poput većih centara, gradili u duhu historicističkoga stila. Posljednja bidermajerska građevina iz 1848. godine jest zgrada hrvatske čitaonice, odnosno današnja zgrada Radio Rijeke.

Za "čuvanje intimnog sadržaja stare Rijeke i obnove niza objekata" može se zahvaliti F. Bazarigu, arhitektu iz Gorice, koji projektira i zaslužan park na Mlaci, također očuvan do danas."

No ipak je u Rijeci ostalo malo značajki koje bi grad mogle uklopiti u karakterističnu sliku Sredozemlja. Iako ambiciozni, projekti su grad više približili unutrašnjosti monarhije. Tako je, ipak "ostvarena Ciottina vizija Rijeke kao kozmopolitskoga srednjovjekovnog središta, s monumentalnim građevinama."³⁷

³⁴ Franjo Colombo (23. studenoga 1819. - 1843.), riječki je slikar podrijetlom iz siromašne obitelji. Uz Giovannija Simonettija i Alberta Angelovića, jedan je od slikara koji su tridesetih godina 19. stoljeća obilježili riječku slikarsku scenu. Njegov otac Carlo bavio se izradom cipela, a Francesco je završio pučke škole kao jedan od najboljih učenika. Pokazavši crtački talent, stekao je pokrovitelje koji su mu omogućili nastavak školovanja na venecijanskoj Akademiji. Već kao student zaradio je nekoliko priznatih nagrada. Godine 1843. vraća se u Rijeku nakon očeve i majčine smrti. Iste godine i umire, u dobi od 23 godine. Ostalo je sačuvano nešto više od desetak njegovih radova koji su uglavnom nesačuvani. Portreti grofa Almasyja i Maylátha su jedini koji se smatraju sigurno njegovima, uz jedan autoportret koji mu je pripisan. Uglavnom je poput svojih suvremenika radio portrete, no zbog nedovoljna broja ne može se u potpunosti rekonstruirati njegov stilski ukus. BORIS VIŽINTIN, *Umjetnička Rijeka XIX. stoljeća: slikarstvo – kiparstvo*, Rijeka, 1993., 32., 43. - 48.

³⁵ Franjo Pavačić (12. ožujka 1860. - 4. srpnja 1931.) slikar je s prijelaza 19. u 20. stoljeće, podrijetlom iz Omišlja. U Rijeci djeluje na kraju 19. stoljeća. Bio je plodan slikar, a bavio se uglavnom portretiranjem istaknutih ličnosti, te izradom oltarnih slika. Završava gimnaziju u Rijeci već tokom svoga školovanja slika portret tadašnjeg ravnatelja škole. Privatni učitelj mu je bio, također slikar, Francesco Pauer, a akademiju polazi u Beču i Veneciji. Živi u Firenci i Rimu gdje ostaje oko 20 godina, a povremeno putuje u Napulj i Capri. Od 1896. godine radi u Rijeci otprilike desetak godina, a kao profesor radi i na zagrebačkoj akademiji. Njegovi slikarski utjecaji su uglavnom talijanski koji se najizrazitije očituju u izboru svijetle palete boja. Izradio je portrete Giovannija Koblera, Giovannija Ciotte, Juraja Haulika, Emanuela Korošca... Na Hrvatskom salonu 1898. godine izlaže zajedno sa Vlahom Bukovcem, istaknutim slikarom. Umire u Rimu. BORIS VIŽINTIN, (bilj. 34), 81.

³⁶ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 3), 206.

³⁷ DANILO KLEN (bilj. 1), 279. - 281.

7. JUŽNI POTEZ TRGA: ZGRADA RADIO RIJEKE

Nakon smrti kanonika Monaldija, kuća s vrtom na barbakanu pripala je njegovom nećaku Franji Troyeru. Gjuro Vranyczany, vođa riječkih kapitalista, zajedno s njima osniva Domoljubno društvo. Za potrebe toga društva otkupili su Troyerov barbakan s vrtom, te su s općinskim odobrenjem (25. travnja 1845. godine) srušili postojeću građevinu i na njezinom mjestu izgradili novu u koju su smjestili Domoljubni kazino (*Casino Patriottico*). Ta se građevina i njezina funkcija uklapala u regulacijski plan Giovannija Candida za izgradnju Korza iz 1808. godine, bez kojeg njezina gradnja vjerojatno i ne bi bila moguća s obzirom na vrlo stroge graditeljske propise toga doba.

Čast izgradnje ove značajne građevine pripala je vrsnom arhitektu, Antonu Desepiju, sinu riječkog zlatara-moretista. Anton je u Rijeci rođen 31. svibnja 1811. i umro 1874. godine.³⁸ Po zanimanju je bio inženjer, a nakon projekta zgrade Radio Rijeke postaje i direktor *Civica Ufficio Edile* između 1863. i 1872. godine. Osim zgrade Radija Rijeke koja je nekada služila i kao *Palazzo della Societa'Filarmonico-Drammatica*, projektirao je i stare kuće *Bacicch* koje se nalaze na mjestu gdje je danas palača Transadije.

Zgrada na adresi Korzo 24 je "velika klasicistička palača koja je danas monumentalni završetak stambenog niza izraslog iz gradskih zidina uz Korzo". U vrijeme kada je dominantan graditeljski stil bio historicizam ona se nalazila između dvije stambene kuće: Giusepea Prodama, inače ljekarnika i Ide Steffule, rođ. Pauletich, koju je 1884./1885. godine izgradio Francesco Plaček. Utjecaji zgrade radio Rijeke očituju se u nekoliko riječkih građevina, među kojima je i stambeno-poslovna kuća na Rivi boduli 3, a taj se utjecaj najizričitije očituje na altani na pročelju.³⁹

Zgrada Radio Rijeke bila je "javni objekt namijenjen okupljanju građana, rasonodi i kulturnim priredbama". Taj je zadatak zapao tada tridesetogodišnjeg Desepija, što ga je činilo još zahtjevnijim pothvatom. Građevina se svojim izgledom bitno razlikuje od dotadašnje gradnje slabijih majstora u Starom gradu. Njezina je izvedba u duhu suvremene srednjoeuropske arhitekture, čijem je osloncu težila i politički, a stilski je neki autori poput Radmile Matejčić ipak svrstavaju u postbidermajerski klasicizam. Naime, elementi toga stila su prevladavajući, posebice na pročelju. To se očituje, ponajprije u raščlambi vertikalnih elemenata, a akcenat je dan središnjem dijelu građevine: balkon-terasa, tzv. altana s naglašenim stupovima obuhvaća *piano nobile* kojemu daje istak prema van i prizemni dio koji ujedno tvori reprezentativan prolaz duž cijele zgrade ka Trgu riječke rezolucije. Osobito je

³⁸ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 3), 193.

³⁹ LJUBICA DUJMOVIĆ KOSOVAC (bilj. 11), 199., 669.

efektan pogled kroz taj *passage* s križnim svođenjem koji pada ravno na stendardac.

Cijeli je prizemni kat izveden rustikalno, kao i stupovi, dok se dva kata iznad nešto elegantnije dižu u visinu. Tako je postignuta dinamika ali i moćan dojam za promatrača. Osim stražnje ulice, koja dopušta dva ulaza trgu (jedan sa zapadne i jedan sa istočne strane), ova je građevina poput slavluka pružila gradu višestruku funkciju: monumentalan ulaz na trg, obilježavanje zapadne zapadne točke korza, te mjesta koje je imalo bitan povijesni značaj u nekoliko navrata, gotovo od samih početaka, ali i mjesto koje obuhvaća nekoliko kulturno važnih djelatnosti. Spomenuta altana primijećena je na još nekoliko riječkih građevina, što svjedoči o Dessepijevoj graditeljskoj djelatnosti. No jedino je ova građevina sadržavala ovakav osobit prolaz. Njegova važnost ne leži samo u funkcionalnosti, već je i simbolično staro povezano s novim. Na uštrb reprezentativnosti, ulaz i stubište su zbog prolaza postavljeni s njegove lijeve strane. Na tom se lijevom djelu danas nalazi čitaonica, dok je na desnom dijelu Mali salon.⁴⁰

Na mjestu današnjeg televizijskog studija prvotno se nalazila dvorana s pozornicom koja je bila namijenjena kulturnim događanjima. Naime, idejna zamisao funkcije zgrade bila je smještaj društvenog doma te *Casina patriottica*. Neko je vrijeme potom poslužila i kao sjedište Gospodskom kazinu (*Casino degli Signori*), a onda i Obrtničkom kazinu (*Casino degli Artieri*). Godine 1889. zgrada postaje sjedištem Filharmonijskog-dramskog udruženja (*Società Filodrammatica*). Za njihove je potrebe dvorana i obnovljena, te dovedena u pun sjaj sa scenskom opremom i stropnim dekoracijama za koje je zaslužan Giovanni Fumi⁴¹, poznati riječki slikar. Istovremeno poduzetna tvrtka Whitehead 1883. godine zgradu oprema električnim osvjetljenjem (samo godinu nakon što je električno opremljena i prva zgrada u Rijeci, Tvornica torpeda Whitehead), što ju je tada činilo jednom od najsuvremenijih građevina.⁴²

Erazmo Barčić,⁴³ patricij i još jedna velika ličnost riječke povijesti, potiče osnivanje

⁴⁰ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 3), 193., 194.

⁴¹ Giovanni Fumi, rođen 1849. godine u Veneciji, a umire u Rijeci 17. listopada 1900. Nakon što dolazi u Rijeku 1883. godine, tu radi sedamnaest godina, do svoje smrti. Naslikao je brojna djela na različitim materijalima, od portreta građana do sakralnih djela i pejzaža. Osim slikarstva, bavio se i dekoriranjem zidnih površina. Godine 1883. u potpunosti restaurira municipalnu dvoranu u Rijeci, a 1892. jedini je Riječanin koji izlaže na Nacionalnoj izložbi slika u Rijeci. Vodio je i besplatnu školu crtanja od 1886. godine. U čast njegovom djelu, povodom smrti, prijatelj Ivan Rendić izrađuje mu spomenik za groblje na Kozali, gdje je i pokopan. Njegova su djela velikim dijelom pohranjena u Pomorskom i povijesnom muzeju u Rijeci.

BORIS VIŽINTIN (bilj. 34), 66., 73.

⁴² NANA PALINIĆ, 125 godina električne energije u Rijeci, <http://www.riarhiv.hr/struja.html>, posjećeno: 01.08.2015.

⁴³ Erazmo Barčić riječki je političar i odvjetnik rođen 1830., a umro 1913. godine. Pripadnik je patricijskog staleža, a politički je opredijeljen za priključenje Rijeke Hrvatskoj, odnosno bio je protivnik autonomaša i talijanaša. U Rijeci je pohađao gimnaziju, a u Zagrebu završava Pravoslavnu akademiju. Jedan je od najuglednijih građana koji prihvaća Starčevićevu pravašku ideologiju "o nužnosti uspostave samostalne hrvatske

društva hrvatske Narodne čitaonice koje potom 1889. godine kupuje zgradu od Vranyczaniya Via, vlasnika zgrade. Stoga se Filharmonijsko-dramsko društvo seli u tadašnju Gubernijalnu ulicu i od tada se ovdje nalazi Narodna čitaonica koja dobiva funkcionalan prostor za svoje široko raspoređene aktivnosti na nacionalni-kulturnom planu. Čitaonica je od tada "postala istodobno narodno sveučilište, kazalište, uredništvo Nevena i sjelo političkih skupova riječkih Hrvata i ostalih Slavena." Od 1911. godine u prizemlju je djelovala i jedna podružnica Prve hrvatske štedionice.

Po završetku Prvog svjetskog rata, u prostore čitaonice uselilo je Nacionalno vijeće koje se zalagalo za pripojenje Rijeke Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Ipak, kako se pitanje pripadnosti grada sve više zakompliciravalo (i unutar gradske političke strukture), tako je on anektiran Kraljevini Italiji 1924. godine. Tri godine nakon zgrada je prenamijenjena u sjedište talijanske vlasti, kao *Casa del Fascio*, a čitaonica je "na neprimjeren način bila izbačena iz svojih prostorija". Nakon 3. svibnja 1945. godine kada Rijeka biva u potpunosti oslobođena fašističke vlasti i kada talijanizacija prestaje zaustavljati hrvatski kulturni razvoj, u zgradi je privremen smještaj našla i izdavačka kuća Otokar Krešovani. Posljednje kulturne ustanove koje se sele u ovu zgradu su Radio Rijeka, Hrvatska radiotelevizija i Mali salon. Na kraju je važno spomenuti i kako za samu građevinu postoji vrlo slaba dokumentacija.⁴⁴

Današnji potez tog južnog zatvaranja trga osim zgrade Radio Rijeke čini još pet zgrada. S njezine lijeve strane je to današnja prodavaonica Kraš, a s njezine desne strane su to tri stambene zgrade koje su zaključene zgradom poglavarstva Grada Rijeke koja se nalazi na kućnom broju 16. Ona je izgrađena 1914. godine, a Ugarska banka Fiume, njezin naručitelj je posao projektiranja prepustila inženjeru Bruni Slocovichu. Zgrada također pripada stilu historicizma, no značajnijih podataka o gradnji nema.⁴⁵

države". Godine 1865. biva izabran za zastupnika Bribirskog kotara u Hrvatskom saboru, a 1884. kao zastupnik Bakra. Iste godine jedan je od izdavača Kvarnera. Poznat je po svojim vatrenim govorima, a kasnije u svojoj karijeri se razilazi od Starčevića i njegovog kruga istomišljenika. Prihvatio je politiku Napredne omladine 1897. godine, te politiku "novog kursa" 1903. godine. U konačnici se priklonio Hrvatsko-srpskoj koaliciji. MIRJANA GROSS, Erazmo Barčić, u: *Hrvatski biografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža 2009. - 2013., 1983., <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1309>, posjećeno: 01.08.2015.

⁴⁴ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 3), 195.

⁴⁵ LJUBICA DUJMOVIĆ KOSOVAC (bilj. 11), 556.

8. STENDARDAC

Iako u narodu uvriježen kao "stup srama", riječki stendardac je zapravo stup za gradsku zastavu, sa dugom i znakovitom poviješću. Služi postavljanju gradske zastave na blagdane i praznike, odnosno dane grada, a predstavlja simbol državnosti, odnosno priznanje slobode gradu od strane gospodara. Na stupu je uklesan reljef svetoga Vida, glavnog zaštitnika Rijeke kako nosi maketu grada s jedne strane i natpis sa spomenutim obećanjem mira i slobode grada s druge strane: "Numine sub nostro tutae requiescite gentes arbitri vestri quicquid nebetis erit".⁴⁶

Robustan stup okrugle osnove vrlo je jednostavne izrade. Pokriven je kvadratnom pločom, a danas je postavljen na, također kvadratno postolje na povišenom kamenom bloku koji ga prezentira poput muzejskog izložka. Njegovo postolje nekada su činile dvije poligonalne stepenice.⁴⁷

Nekoliko je objašnjenja kako je nastao riječki stendardac. Postoji stendardac postavljen ispred crkve San Giusto u Trstu koji daje izraditi car Maksimilijan 1508., iste godine kada biva izrađena i riječka verzija. Naime, dolazak feudalnog vlasništva Habsburgovaca u oba je grada iziskivao i popratnu promjenu gradskih simbola. Na stupu je car dao isklesati javnu potvrdu o slobodi koju je gradovima obećao. Kako je grad do tog trenutka potpadao pod talijansku jurisdikciju, dolaskom srednjoeuropskog rivala, mlečani su silom htjeli vratiti Rijeku koja je pod bogatim austro-ugarskim patronatom mogla znatno ojačati kao konkurentna luka i trgovačko središte. U konačnici se spomenute 1508. godine u Istri se desio oružani sukob između Venecije i Cambreyske Lige. Iako je mletački admiral Contarini okupirao Rijeku, 1509. godine oslobađa je senjski kapetan Andrija Bot. Zbog odmazde su mlečani kasnije iste godine napali, uništili i opljačkali grad. Iako je šteta bila velika, car je iz zahvalnosti "nagradio" vjernost grada podizanjem stendardca.

Tom prilikom rodilo se i drugo mišljenje o nastanku stupa. Iako godina njegove izgradnje ostaje ista, smatralo se kako su Mlečani, a ne Habsburgovci poklonili stupu gradu. Ta je teorija objašnjena činjenicom da na stupu postoji i reljef praznog štita koji je nekada nosio grb. Smatralo se kako je taj grb bio upravo mletački. No izvještaji admirala Pauera, koji se smatraju vjerodostojnima, kao i arhivski zapis iz 1706. navode kako je grb bio austrijski dvoglavi orao, a skinut je pod vladavinom Francuza početkom 19. stoljeća. I zapisnik Gradskog vijeća iz 1768. godine potvrđuje gradnju za vrijeme cara Maksimilijana.⁴⁸

⁴⁶ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 3), 76.

⁴⁷ VANDA EKL (bilj. 4), 185.

⁴⁸ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 3), 76. - 77.

No, autorica Vanda Ekl smatra drugačije. Ona navodi kako su upravo Mlečani prilikom zauzimanja grada 27. svibnja 1508. htjeli obilježiti "svoj teritorij". Tako su, kao i u ostalim gradovima koje bi zauzeli, postavili stup s reljefom simbola venecijanske vlasti, odnosno lava svetog Marka, te obiteljskim grbovima zapovjednika. Uklesani natpis "NUMINE SUB NOSTRO TUTE REQUIESCITE GENTES. ARBITRII VESTRI QUIDQUID HABETIS ERIT (Pod našom zaštitom budite sigurni, sva vaša prava koja posjedujete, bit će vam sačuvana)" dokazuje tu tvrdnju. Nakon što su Mlečani protjerani iz grada, Riječani su sami uklonili njihove simbole, te naknadno dali izraditi reljef sa svetim Vidom. Venecijanska odmazda u listopadu 1509. godine bio je najteži udarac Rijeci "otkako su Franci spalili staru Tarsaticu", a spaljeno je bilo sve – od kaštela do zapadnog dijela grada koji je uključivao i kaštel svetog Jeronima. U tom potpunom razaranju gradskih dobara i baštine "gradski je stup dakle ratni veteran". Još su dva natpisa na stupu koji govore o njegovoj povijesti. Jedan je iz 1565. godine, a drugi s kraja 18. stoljeća. Prvi spominje zaslužne građane, a drugi govori o obnovi iz 1766. godine.⁴⁹

Stendardac je, dakle, nekoliko puta uništen, odnosno obnovljen. Zapisano je kako su građani grada 1766. godine obnovili zaboravljen stup, te kako se od tada ponovno na njemu vijorila carska zastava. Zanimljiva je činjenica o riječkoj borbi za autonomiju, kada su pripadnici te političke struje željeli izbjeći priklanjanje bilo kojoj državnosti, i onoj ugarskoj i onoj hrvatskoj, pa su umjesto vješanja njihovih trobojnica na stendardac, izradili vlastitu od boja gradskoga grba sa znakovitim orlovima: karmin-crvene, žute i ultramarin-plave.

Stup je svoju lokaciju mijenjao više puta tokom povijesti. Uobičajena je praksa bila na ovim područjima da stup za gradsku zastavu bude postavljen ispred glavnih gradskih vratiju, odakle se zastava mogla podizati svako jutro kada su se vrata otvarala i kada je ulaz za posjetioce bio slobodan. Ako je suditi prema toj analogiji i prema najstarijim zapisima o kojima izvještava Giovanni Kobler – stup je bio postavljen na trgu ispred morskih vratiju, odnosno ispred Gradskog tornja. Zbunjuje činjenica da ipak nije na niti jednom prikazu grada označen ili ucrtan. Postoji mogućnost kako je bio premještan zbog sajмова. Prvi puta se ispred Municipija našao odmah po obnovi zgrade u 19. stoljeću, no tamo nije dočekao niti kraj stoljeća. Godine 1897. našao se u gradskom muzeju, a dvadesetih godina 20. stoljeća ponovo se vratio ispred Municipija, no ni ovoga puta zadugo. Nakon prijelomne 1945. godine bio je postavljen na današnjem Koblerovom trgu (tada Piazza dell'Erbe), nakon čega je konačno sedamdesetih godina 20. stoljeća postavljen i restauriran stup pred palačom Municipija. Postoji i kopija stupa koju je izradio Zvonko Kamenar, a ona se čuva u parku

⁴⁹ VANDA EKL (bilj. 4), 183. - 185.

Pomorskog i povijesnog muzeja.⁵⁰ Autorica Vanda Ekl prilaže i fotografije stupa postavljenog na Gomili (u blizini Koblerova trga) gdje je stup bio neprimjereno čuvan, služeći gradskoj djeci kao meta za gađanje kamenjem.⁵¹

⁵⁰ RADMILA MATEJČIĆ (bilj. 3), 77.,78.

⁵¹ VANDA EKL (bilj. 4), 185.

9. SUVREMENI POTHVATI

9.1. MEĐURATNI PLANOVI OBNOVE

9.1.1. GRADSKA VIJEĆNICA – PALAZZO DI CITTÁ

Godine 1937. raspisuje se natječaj za obnovu stare gradske vijećnice, Municipija. Saverio Muratori⁵² zajedno s Raffaellom Bottigellijem i Aldom Cervijem, dvojicom arhitekata, dobiva odobrenje za ovaj plan. Naime, iako još od 1835. zgrada obnaša funkciju ureda općinske uprave, prostor prestaje biti dostatan. Zanimljiva je činjenica kako je obnova zgrade mogla biti povjerena isključivo članovima fašističkih sindikata iz talijanskih provincija. Prema natječaju, zgrada bi trebala biti sastavljena od tri krila: jedno bi bilo postojeće za koje nije postojala mogućnost izmjene, drugo (lijevo) bi bilo također postojeće krilo, ali sa mogućnošću izmjene i treće bi se novo izgradilo. To treće krilo, da je izvedeno, potpuno bi negiralo današnji južni potez trga, odnosno zgradu Kraša i Radija Rijeke. Tu je važno napomenuti i kako je ulica *Via XXX Ottobre*, odnosno današnja Supilova ulica (koja s lijeve strane trga povezuje Guvernerovu palaču i Trg 128. brigade HV-a) „ingeniozna ulična regulacija iz 1930.“ s elegantnom lođom. Iako je Muratorijev plan bio daleko najuspjeliji od svih prijavljenih, a jedan dio zgrade (lijevo krilo) je trebalo biti vrlo uspješno rješenje, njegov rad je imao i manjaka kao što su novo krilo zgrade uz Korzo, te raspored prostorija. Tako je odlučeno da se projekt sjedini sa Battigelli-Cervijevim s bozirom da je i njihov imao nedostataka po pitanju smještaja.

Konačna slika zgrade trebala je sadržavati produženo novo krilo duž Korza, te se mijenja visina katova (na lijevom krilu se dodaju, dok se na starom krilu oduzimaju). Trebala je postojati i izravna komunikacija s trgom pomoću pothodnika kroz sva tri krila. Ukupan dojam bio bi monumentaln, ali jednostavan i jasan. Najdojmljivija bi bila kamena oplata reflektirajućih osobina. Najvažnije je bilo očuvati povijesni izgled trga. Ovo rješenje ustvari bi otvorilo teren Korza i Trga 128. Brigade HV-a sve do mora, ali na „predimenzioniran i monoton“ način. Ne može se ne primijetiti sličnost unutrašnjeg izgleda Trga riječke rezolucije s Trgom svetog Marka u Veneciji.⁵³

⁵² Saverio Muratori rođen je 1910. godine u Modeni, a umire 1973. godine u Rimu. Godine 1933. diplomira na Visokoj školi za arhitekturu u Rimu. Tamo se i zapošljava kao profesor. Osnivač je modernog pravca metodologije arhitekture i urbanizma.

JULIJA LOZZI BARKOVIĆ, Međuratna arhitektura Rijeke i Sušaka, Rijeka, 2015., 221.

⁵³ JULIJA LOZZI BARKOVIĆ (bilj. 52), 219.

9.1.2. CASA DEL FASCIO (ZGRADA RADIO RIJEKE)

Zgrada na kućnom broju Korzo 24 svoju je prenamjenu doživjela 1930. godine kada je u nju uselilo sjedište Fašističke partije, pa se od tada naziva *Casa del Fascio*. Prije toga se koristila kao *Cassa di Risparmio*, a prenamjena je započela zahtjevom fašističkog rukovodstva da im grad odobri zemljište za novo sjedište koje bi objedinilo njihove vojne, ekonomske, političke i društvene potrebe. Tako je pronađena jeftinija alternativa koja je udovoljila njihovom zahtjevu. Zgrada doživljava tom prilikom značajne promjene u svojoj unutrašnjosti. Obnovljen je pronaos i atrij koji je postao dostupan javnosti, a podna ploha je podignuta. Također stupovi na vanjskoj oplati dobivaju raskošnije stilsko oblikovanje. Zbog estetike je u prizemlju postavljena i galerija. Najvažnija, iako ne i najsretnija činjenica iz ove epizode riječke povijesti jest izbacivanje Hrvatske čitaonice iz njezinih prostora kako bi i taj dio postao talijansko vlasništvo.

Inženjer ove obnove bio je Ferruccio Iellouscheg koji je radove vodio pomno planirano. U galeriji su radove izveli domaći majstori, stupove je mramorom obložio Grubessich, lokalni majstor, dok je na popločenju radila tvrtka Mareschi. Čak su i svjetiljke precizno planirane, a rad su Giuseppea Moceniga. Stropne slike izveli su također domaći majstori Ladislau de Gauss i Romolo Venucci.⁵⁴

9.2. IGOR EMILI

Igor Emili je riječki arhitekt rođen 1927., a umro 1987. godine. Umire od srčanog udara. U Zagrebu završava studij arhitekture 1955. godine, te se zapošljava u Urbanističkom institutu. Bio je naklonjen "zagrebačkoj školi moderne arhitekture", ali je tražio i način da ostvari vlastiti izraz. "Emili je, prije svega, prostor vidio kao poprište oblikovanja te nije bitno lučio posao urbanista od posla arhitekta". Njemu je bilo bitno sanirati oronuli dio grada, a posebno se u tom smislu nametnuo Stari grad, odnosno njegov (i sada) zapušteni dio, Gomila. I samo ime govori kako se radi o smetlištu, izvoru prljavštine i smrada. Moderni urbanizam (Le Corbusier, npr.) smatra kako se planiranje obnove starih jezgri treba učiniti iznova, odnosno rušeći gotovo sve stare građevine. To se u riječkom Starom gradu nije desilo. Iako je namjera bila izgraditi dvanaest nebodera, Emili se izborio da se to ne dogodi. Ipak je htio pričekati povoljnija vremena s obzirom na uvjete i dopuštenja koja su mu dana za obnovu.

⁵⁴ JULIJA LOZZI BARKOVIĆ (bilj. 52), 240. - 241.

Želio je primjerenu gradnju sa raznolikim sadržajima koji bi unijeli dašak života.

"Stari se grad i njegova obnova sporo miču, ni do danas se ne nazire kraj i zaokruženje tog problema", misao je koju je izrazio Ervin Dubrović i koja najbolje prezentira srž problema Staroga grada, gotovo svih njegovih djelova. "Emilija živcira moderna histerija, potrošački mentalitet i masovne zabave američkog tipa... bio je opsjednut zavičajem, Kvarnerom, obližnjim otocima, škrtom prirodom i pučkim gradnjama, suhozidima, oronulim zidom". Tako je zgrada Kraša duhom bliska modernitetu, ali uklopljena, te podređena susjednoj zgradi Radio Rijeke. Tu je vrlo dobro pokazao svoje najveće odlike, disciplinu i dosljednost. Najosebujniji i najkreativniji bio je u interijerima gradskih kavana, slastičarna, restorana, banaka i sl. u sedamdesetima i osamdesetima prošloga stoljeća. Tada se uglavnom oslanjao na postmodernističke tendencije.

"Emili doista nije odvajao svoj profesionalni urbanistički arhitektonski rad od sudjelovanja u gradskoj kulturi, od rješavanja društvenih problema i kreativnog življenja u svome gradu, pa je i u biografskoj bilješci napisao da mu je život tekao između arhitekture, likovnosti i društvenog rada... Zadivljujuće je i to što je gotovo sav svoj rad koncentrirao u svome gradu i zavičaju, a uspio je steći nacionalni ugled, potvrđen najvećim nagradama i priznanjima." Njegovi su najveći radovi Građevno-projektni zavod u Starome gradu, hotelsko naselje Uvale Scott i Jugobanka (Riadria-banka).⁵⁵

9.2.1. PLANOVI OBNOVE STAROGA GRADA

Odmah po zapošljenju u Urbanističkom institutu u Rijeci 1955., dobiva zadatak izrade Plana uređenja Staroga grada, jedan od najvećih zadataka riječke urbanističke problematike. Prije toga u gradu se uglavnom nije konzerviralo spomenike, već eventualno restauriralo. To je po prvi puta da se o obnovi Staroga grada razmišljalo nakon druge polovice 18. stoljeća, kada su nakon velikog potresa obnovljeni samo glavni spomenici, ali je i grad počeo izlaziti i izvan svojih zidina. Kada se osniva Urbanistički institut, taj se stav mijenja. Rad na planiranju započeo je analiziranjem koje je uključivalo i anketiranje građana 1955. i 1956. godine. Dokumenti Konzervatorskog zavoda dali su brojke o postojanju 6% objekata spomeničkog, odnosno 34% objekata ambijentalnog značaja. Zaključak i misao vodilja pri obnovi bilo je konzerviranje, odnosno pokušaj očuvanja vrijednih spomenika. Plan je napokon bio gotov i

⁵⁵ RASTKO SCHWALBA (bilj. 30), 5. - 9.

prihvaćen 1957. godine.

Kada dolazi do osnivanja Općine Rijeka, svi planovi bivaju obustavljeni, no tadašnje mogućnosti ionako nisu pružale zadovoljavajuće uvjete. Ponovni su planovi započeti 1962. godine s popisivanjem objekata koji su nužni za očuvanje u staroj jezgri. godine. Ideja je odobrena 1966. godine, a mjesto glavnog projektanta tog urbanističkog plana dobiva Igor Emili. Radilo se o proširenim planovima iz 1957. godine. "Načela i ciljevi izrade prostornog plana uređenja riječkoga Staroga grada iz 1955. - 1957., u osnovi su zaštitni, konzervatorski, ali u sferi aktivne zaštite". To je podrazumijevalo obogaćivanje spomenika sadržajima kako bi postali korišteni. Taj je plan jedan od najstarijih planiranih urbanističkih obnova nakon Drugoga svjetskoga rata u bivšoj državi. Emili prestaje s radom u institutu 1962. godine, a godinu kasnije zapošljava se u Građevno-projektnom zavodu.

Upravo je misao koju ističe Emili ("Svako pročelje zgrade sudjeluje u oblikovanju nekoga vanjskog prostora koji se prožima s onim unutar nje"), misao koja objašnjava ljepotu trgova i urbanih prostora, odnosno važnost, ali i otužno trenutno stanje Trga riječke rezolucije. Zbog toga je on svoje prostore, posebice u prizemljima, otvarao, te je osim što je gradio prostore, brinuo i o njihovoj organizaciji koja nikad nije bila definitivna već je pružala slobodu budućim korisnicima. Njegov izraz Ivo Maroević smatra novo-ekspresionističkim, odnosno postmodernističkim. To se između ostalog očituje i na projektu nove zgrade u sklopu kompleksa Municipija.⁵⁶

9.2.2. ZGRADA KRAŠA

Godine 1964. Započinje s projektom obnove zgrade u kojoj se i danas nalazi „Kraš“. Ona je dovršena nešto kasnije, 1968. godine, a sastavni je dio one prvotne ideje o obnovi Staroga grada iz 1958. Njegov je zadatak bio definirati ugao između dviju klasicističkih zgrada koje su od velike kulturne i povijesne važnosti. Metoda koju je upotrijebio pri njezinom podizanju je metoda prilagođavanja, odnosno da ona bude ta koja će služiti isticanju važnih zgrada tako što se neće i sama previše isticati. Unatoč suvremenom prvom dojmu, jezik kojim progovara raščlamba pročelja prati klasicističke građevine.

Višekatnica stoji naslonjena na lijevu stranu Deseppijeve zgrade u kojoj je Radio Rijeka, odnosno sa svoje stražnje strane gleda na lijevo krilo Bazarigovog Municipija, iako ih

⁵⁶ RASTKO SCHWALBA (bilj. 30), 13. – 14., 19., 21. – 22., 26. – 29., 33., 34.

odvaja ulica Marina Držića. Zgrada je zbog tih zadanih gabarita morala biti uska, ali je Emili visinu krovnog vijenca na susjednoj zgradi iskoristio da ovdje doda kat više. Rebrasto uređeni prozori zapravo su spoj moderne arhitekture sa lokalnim stambenim nasljeđem jer svojim izgledom podsjećaju na grilje koje se nalaze na većini građevina, posebno onih starijih. Tako je nova građevina prilagođena i suvremenom dobu i poziciji na kojoj se nalazi, ali i svojoj namjeni i lokalnim značajkama.⁵⁷

9.2.3. SKUPŠTINA OČINE RIJEKA

Donesen je i projekt obnove (tadašnje) Skupštine općine Rijeka. On je također pripao Emiliju, a dovršen je 1969. godine. Projekt, nažalost, nije zaživio kao ni mnogi drugi njegovi. No ipak je važno znati da se i o tome promišljalo, odnosno da je Emili tom prilikom istraživao sva povijesna mjesta koja su služila upravljanju gradom. Njegova je ideja bila revitalizirati nekadašnji Municipij koji bi smjestio neformalne sadržaje, te podići novu upravnu zgradu nasuprot nje. Ta je nova zgrada trebala povezati Municipij s Korzom, a smjestila bi se kao novogradnja između Čitaonice (Radia Rijeke) i zgrade današnjeg Poglavarstva. Kao i u drugim svojim građevinama, Emili bi uključio i slikare i kipare, odnosno sve stručnjake koji bi napravili funkcionalan, smislen i estetski prilagođen prostor. Njegov je suradnik u tome bio Dušan Džamonja. Na mjestu gdje je trebala biti skupština, danas se nalaze društveno-prodajni sadržaji, kao što su kafići, ljekarna i sl.⁵⁸

9.2.4. STUP ZA RIJEČKU ZASTAVU

Rješenje koje je trebalo donijeti povoljnije čuvanje i prezentiranje staroga stupa, standardca, bilo je dio ukupne obnove Skupštine općine Rijeka. Unatoč tome što je povijest stupa, kako je već navedeno, kompleksna, jedno je sigurno – da je stup „simbol važan za povijesni identitet mediteranskog grada ili komune, gradske općine“. Emili je tako podigao stup na postolje sa svrhom da se može vidjeti među parkiranim automobilima. Iako je postolje vrlo jednostavno, od bijelog kamena, promišljano je skulptorski kako bi na najidealniji način stara „relikvija“ i nova modelirana masa mogle komunicirati. Postavio ga je na njegovo

⁵⁷ RASTKO SCHWALBA (bilj. 30), 30., 54.

⁵⁸ RASTKO SCHWALBA (bilj. 30), 62.

nekadašnje mjesto, no savršeno uklopljenog u vizuru kroz prolaz Čitaonice. Tako je trg sa svojim političkim i ostalim povijesno-baštinskim sadržajima dobio „šlag na kraju“ – stup koji je možda najveći (povijesno utemeljen) simbol gradske vlasti.⁵⁹

⁵⁹ RASTKO SCHWALBA (bilj. 30), 142.

10. DETALJAN PLAN OBNOVE STAROGA GRADA (2008.)

Gradsko vijeće Grada Rijeke donosi odluku o donošenju Detaljnog plana uređenja "Stari grad" 3. srpnja 2008. godine, na temelju Programa mjera za unapređenje stanja u prostoru za razdoblje 2007. - 2011. godine. Plan je izradio arhitektonski atelje "Art design", a prema njemu se treba obnoviti prostor Staroga grada Rijeke i Trg riječke rezolucije kao sastavni dio. Plan se uglavnom odnosi na uređenje pješačkih zona (kao npr. primjereno popločenje), odnosno na postavu urbane opreme (kao što su rasvjeta, koševi za smeće ili klupe). Dimenzije i prostorne regulacije ne bi se mijenjale. Namjera je postaviti turističke oznake, plan grada i slične vizualne komunikacije, a podzemne vode trebaju se iskoristiti u planiranju u obliku fontana i sl. Dozvoljeni su i privremeni objekti.⁶⁰

⁶⁰ Službeno glasilo Primorsko-goranske županije, br. 26, 2008.,
<http://www.sn.pgz.hr/default.asp?Link=odluke&id=14912>, preuzeto: 14. 09. 2016.

11. ZAKLJUČAK

Današnji Trg riječke rezolucije svoju je sliku mijenjao višestruko kroz povijesna razdoblja, no sadržaji na tom prostoru postojali su već od antike: od antičkog groblja, srednjovjekovnih zidina, preko gradnje augustinske (dominikanske) crkve, izvora pitke vode, stendardca (čija je prošlost kompleksna, a podrijetlo ne sasvim sigurno utvrđeno), pa sve do potresa koji će kako simbolički, tako i stvarno učiniti možda najveću prekretnicu ka ovom današnjem poznatom izgledu trga - osim novog ruha sada barokne crkve, zidine su počele smetati ekspanziji grada, a među prvim modernijim građevinama nikla je zgrada današnjeg Kraša. Po dolasku Giovannija de Ciotte obnovljen je Municipij, a nakon njega izgrađena je i zgrada Radio Rijeke čime trg dobiva novu definiciju i funkciju. Ni dvadeseto stoljeće nije ostalo po strani iako su neki projekti izvedeni, neki zaboravljeni, a neki još uvijek čekaju svoje vrijeme. Igor Emili će među tim projektima donijeti najznačajnije promjene.

Stoga, Trg riječke rezolucije možemo smatrati, od samoga početka jednim od najstarijih, ali i najznačajnijih djelova Rijeke. Osim što je taj prostor svjedok gotovo svih stilskih graditeljskih razdoblja, jedan je od rijetkih koji i danas čuva toliko staru baštinu grada, a osim toga je i srce političkih i kulturnih zbivanja. No, unatoč tome i svim sadržajima koje danas prezentira, premalo je iskorišten, a njegova je vizura narušena nebrigom i neprikladnim sadržajima poput parkirališta za automobile. Ta višestruko povijesno i kulturno važna točka grada premalo je u svijesti šire javnosti, ali i premalo istraživana u stručnoj literaturi. Glavnina dostupne literature obrađuje pojedine elemente trga i svodi se na nekoliko autora čije informacije često nisu usuglašene. Međutim, recentnija cjelovita analiza trga za sada ne postoji. Konzervatorski odjel u Rijeci nudi elaborate konzervatorskih i restauratorskih radova klaustra samostana ili pak pojedinih oslika i reljefa, no takvi su radovi maloga značaja u okviru urbanističke teme. S druge strane, Državni arhiv u Rijeci nudi fondove sa nacrtima pročelja palače Municipija, odnosno detaljnih prostornih radova. No i dalje ostaje pitanje urbane opreme, detaljnije razrade stambenih građevina, odnosno cjelovitije proučavanje arhivske građe koje bi zahtijevalo složeniji angažman.

12. POPIS LITERATURE

- JULIJA LOZZI BARKOVIĆ, *Međuratna arhitektura Rijeke i Sušaka*, Rijeka, 2015.
- ERVIN DUBROVIĆ, Izgradnja Rijeke, Adamićevo kazalište i inženjerske ambicije: Anton Gnamb, urbanist i graditelj, u: *Adamićevo doba 1780. - 1830.*, Ervin Dubrović (ur.), Rijeka, 2005.
- LJUBICA DUJMOVIĆ KOSOVAC (ur.), *Arhitektura historicizma u Rijeci: 1845.-1900.*, Rijeka, 2002.
- VANDA EKL, *Živa baština: studije i eseji*, Rijeka, 1994.
- HRVOJE GIACONI, ANELA MATEŠIĆ, NINO NOVAK, *Riječki Stari grad: Trgovi*, Rijeka, 1999.
- MIRJANA GROSS, Erazmo Barčić, u: *Hrvarski biografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža 2009. - 2013., 1983., <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1309>, posjećeno: 01.08.2015.
- DANILO KLEN, *Povijest Rijeke*, Rijeka, 1988.
- NENAD LABUS, *Kartografski i likovni prikazi Rijeke za PUP centra grada*, Rijeka, 1992.
- IRVIN LUKEŽIĆ, Riječke glose: opaske o davnim danima, u: *Dvije knjige o riječkoj prošlosti*, Nenad Labus (ur.), Rijeka, 2004.
- OLGA MAGAŠ, Na Grivici i Gomili: Urbana struktura staroga grada u Rijeci u kontekstu napora za njegovu revitalizaciju: II. dio, u: *Sveti Vid: zbornik*, br. 4, 1999.
- DORIJANA MALINARIĆ-MACAN, *Izveštaj o konzervatorsko-restauratorskim istraživanjima slojeva zidnog oslika i žbuke u unutrašnjosti Dominikanskog samostana Sv. Jeronima u Rijeci*, Rijeka, 2009.
- RADMILA MATEJČIĆ, *Kako čitati grad: Rijeka jučer, danas*, Rijeka, 2007.
- NANA PALINIĆ, 125 godina električne energije u Rijeci, <http://www.riarhiv.hr/struja.html>, posjećeno: 01.08.2015.
- RASTKO SCHWALBA, *Igor Emili*, Rijeka, 1999.
- *Službeno glasilo Primorsko-goranske županije*, br. 26, 2008., <http://www.sn.pgz.hr/default.asp?Link=odluke&id=14912>, preuzeto: 14. 09. 2016.
- BORIS VIŽINTIN, *Umjetnička Rijeka XIX. stoljeća: slikarstvo – kiparstvo*, Rijeka, 1993.
- IGOR ŽIC, Klobučarić i njegovo vrijeme, u: *Sušačka revija*, br. 41, 2003., <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=41&C=20>, posjećeno:

28.07.2015.

13. POPIS PRILOGA

1. *Narodna čitaonica u Rijeci, u kojoj je donesena Riječka rezolucija 1905. godine*

Izvor:

<http://www.matica.hr/hr/429/Crkva%20katoli%C4%8Dka%20u%20Hrvata%20i%20nacionalno%20Austro-Ugarsko%20Carstvo/>, preuzeto: 09.09.2016.



2. *Municipij, samostan i crkva Sv. Jeronima*

Izvor: <http://fluminensia.org/tag/augustinski-samostan>, preuzeto: 03.09.2016.



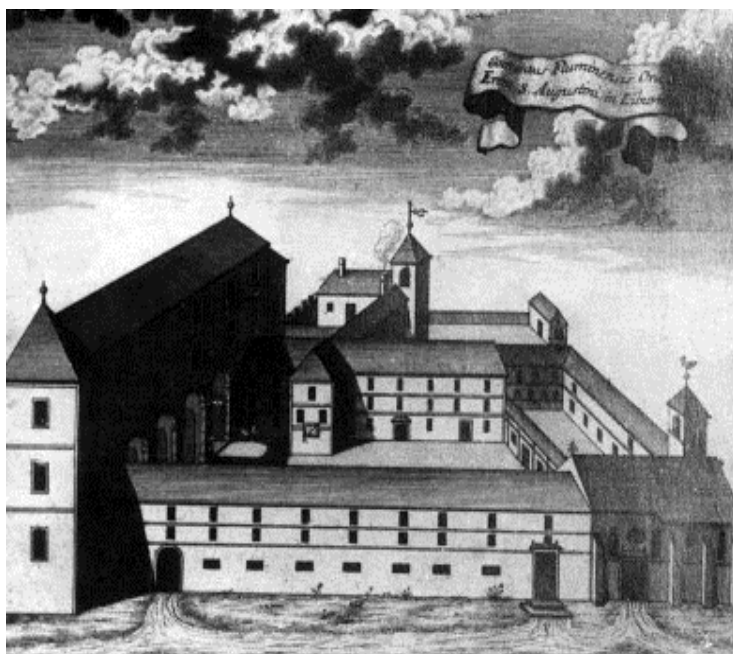
3. Crtež Rijeke Ivana Klobučarića iz 1579. godine

Izvor: <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=41&C=20>, preuzeto: 15.09.2016.



4. Augustinski samostan u Rijeci

Izvor: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=28&t=1931>, preuzeto: 09.09.2016.



5. *Crkva Sv. Jeronima: unutrašnjost*

Izvor: https://hr.wikipedia.org/wiki/Crkva_sv._Jeronima_u_Rijeci, preuzeto: 10.09.2016.



6. *Današnja zgrada Kraša i zgrada Radio Rijeke*

Izvor: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=76&t=205&start=105>, preuzeto: 09.09.2016.



7. Nekadašnja zgrada pošte na mjestu današnje prodavaonice "Kraš"

Izvor: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=76&t=205&start=105>,
preuzeto: 06.09.2016.



8. Trg riječke rezolucije kao prostor javnog okupljanja – posljednji govor Gabriele D Annunzia 18.01.1921.

Izvor: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?p=79173>, preuzeto:
15.09.2016.



9. Trg riječke rezolucije kao prometna zona

Izvor: <http://www.rijekadanas.com/municipij-pod-hipotekom-banke-i-proslosti/>, preuzeto:
05.09.2016.



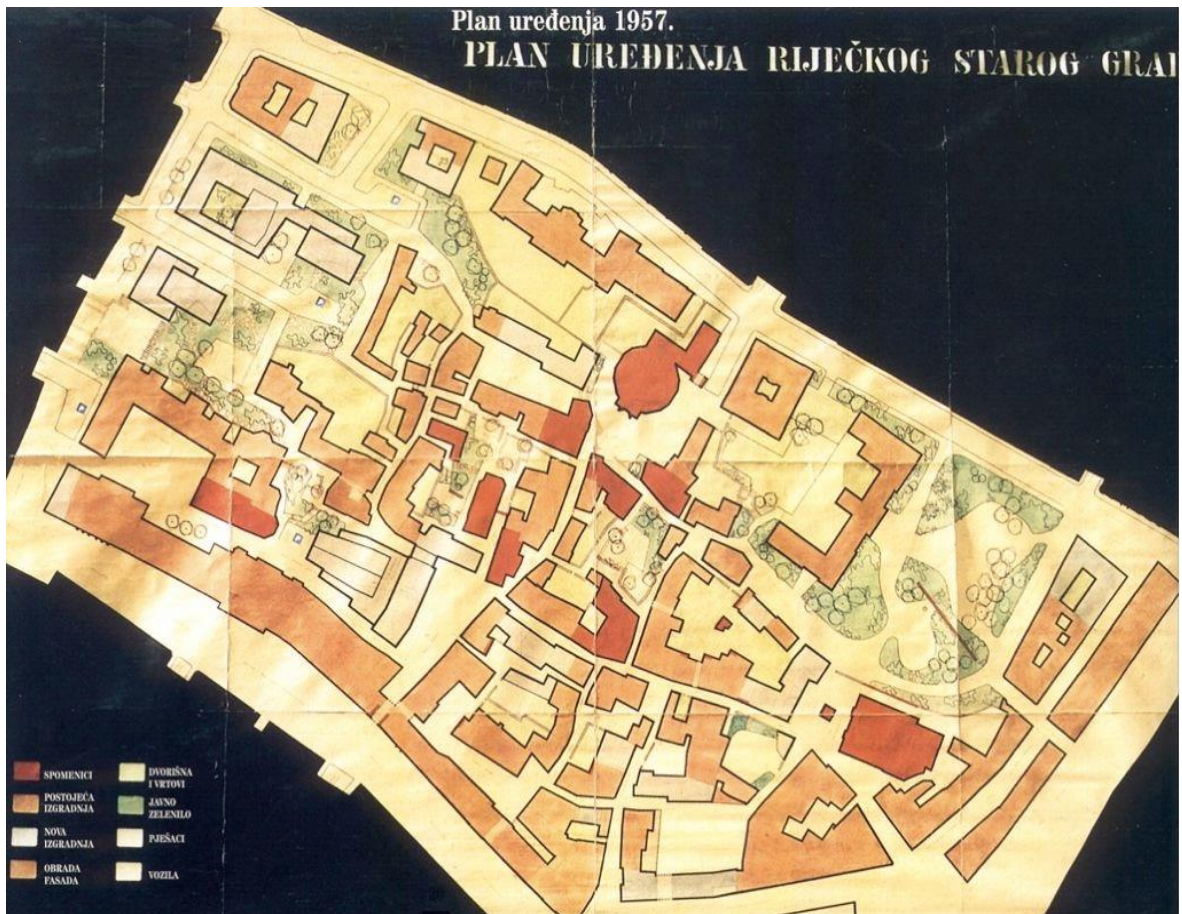
10. *Gradska vijećnica Rijeka*

Izvor: http://www.visitrijeka.hr/sto_vidjeti/arhitektura/gradska_vijecnica, preuzeto:
01.09.2016.



11. Plan uređenja Staroga grada iz 1957. godine

Izvor: <http://www.idisturato.com/2014/01/26/emilijev-stari-grad/>, preuzeto: 15.09.2016.



12. Reljef Sv. Vida na standardcu

Izvor: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=98&t=3250&p=94501>, preuzeto: 06.09.2016.



13. *Stendardac na Trgu riječke rezolucije*

Izvor: <http://www.lokalpatrioti-rijeka.com/forum/viewtopic.php?f=235&t=1931&start=15>,
preuzeto: 14.09.2016.



14. *Frano Supilo, potpisnik Riječke rezolucije*

Izvor: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=58835>, preuzeto: 07.09.2016.

